

נולד קודם חצות

אורי ארליכמן

הקדמה

"אר"ש בן פזי א"ר יהושע בן לוי משום בר קפרא: כל היודע לחשב בתקופות ומזלות ואינו חושב – עליו הכתוב אומר 'ואת פועל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו'. א"ר שמואל בר נחמני א"ר יוחנן: מנין שמצוה על האדם לחשב תקופות ומזלות? שנאמר: 'ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים' – איזו חכמה ובינה שהיא לעיני העמים, הוי אומר זה חישוב תקופות ומזלות"¹. מתוך מימרות אלו עולה חשיבות העיסוק בחלקים ה'אסטרונומיים' בתורתנו², אולם ברור שאין הכוונה לחשבונות גרידא³, אלא לעומק תוכן של מצוות קידוש החודש ועיבור השנה⁴.

בתוך דברי ספר הכוזרי במאמר שני בדבר מעלתה של ארץ ישראל, מובאת אריכות דברים בעניין סוגיית "קו התאריך"⁵, הנראית, במבט ראשוני, מיותרת ולא הכרחית לנושא. אמנם מתוך הכרה בעומקם של דברי הראשונים, ננסה להבין במעט את מהות הדברים.

סוגיית שלוש השמועות⁶

אומרת הגמרא⁷: "אמר שמואל: יכילנא לתקוני לכולה גולה. אמר ליה אבא אבוה דרבי שמלאי לשמואל: ידע מר האי מילתא דתניא בסוד העיבור נולד קודם חצות או נולד אחר חצות? א"ל [=אמר ליה]: לא. אמר ליה: מדהא לא ידע מר, איכא מילי אחרנייתא דלא ידע מר. כי סליק רבי זירא שלח להו: [1] צריך שיהא לילה ויום מן החדש [2], וזו שאמר אבא אבוה דר' שמלאי – מחשבין את תולדתו, נולד קודם חצות בידוע שנראה סמוך לשקיעת החמה, לא נולד קודם חצות בידוע שלא נראה סמוך לשקיעת החמה. למאי נפקא מינה? אמר רב אשי: לאכחושי סהדי. אמר רבי זירא אמר רב נחמן: [3] כ"ד [=עשרים וארבע] שעי מכסי סיהרא. לדידן שית מעתיקא ותמני

¹ שבת דף ע"ה.

² ע"י בספר יסוד מורא לראב"ע בשער הראשון (בעיקר בסופו), ובפתיחה למורה נבוכים.

³ פתיחת המורה נבוכים: "בעבור שהם ענינים ביניהם ובין החכמה האלהית קורבה גדולה והם ג"כ סודות מסודות החכמה האלהית". וע"י דרשות הר"ן, דרוש ראשון, ומנפת צוף, הרב יהונתן שמחה בלס, חלק ראשון פרק י"ז (עמ' 243-248).

⁴ רמב"ם הל' קידוש החודש פרק י"א הלכה ד': "ואל יהיו דרכים אלו קלים בעיניך מפני שאין אנו צריכין להם בזמן הזה, שאלו הדרכים דרכים רחוקים ועמוקים הן, והוא סוד העיבור שהיו החכמים הגדולים יודעים אותו ואינן מוסרין אותו לכל אדם אלא לסמוכים נבונים, אבל זה החשבון שמחשבין בזמן שאין שם בית דין לקבוע על הראייה שאנו מחשבין בו היום אפילו תינוקות של בית רבן מגיעין עד סופו בשלשה וארבעה ימים".

⁵ סי' כ'.

⁶ זו אחת הסוגיות הקשות בש"ס, כדברי הרז"ה בפתיחתו לביאור הסוגיה (ראש השנה דף ה'. בדפי הרי"ף): "יש בכאן שלש שמועות עמוקות בסודותיהן וקשות בפירושיהן והם סתומות ונעלמות מלב רוב החכמים". ננסה להסביר מעט לפי קוצר דעת. בסוגיה זו כ-20(!) פירושים שונים; אנו נעסוק רק בשיטת ריה"ל בספר הכוזרי והרז"ה, כאשר התייחסות לשיטות אחרות תהיה על מנת לברר יותר טוב את שיטתם.

⁷ ראש השנה דף כ'.

סרי מחדתא, לדידהו שית מחדתא ותמני סרי מעתיקא. למאי נפקא מינה? אמר רב אשי: לאכחושי סהדיי. שלוש השמועות של רבי זירא הינן כללים אסטרונומיים והלכתיים, שידיעתם הכרחית לתיקון לוח שנה (ולכן שמואל, שלא ידע אחד מהם, לא יכול היה לתקנו).

מונחים וידיעות נצרכים⁸

מולד, חודש⁹ – המולד הינו התלכדות מרכזי כדור הארץ, הירח והשמש, כאשר מרכז הירח עומד בין מרכז כדור הארץ ומרכז השמש¹⁰. בשלב זה כל החלק המואר של הירח נסתר מעינינו¹¹. החודש המופעי¹² הוא משך הזמן בין מולד למולד – 29 ימים, 12 שעות ו-793 חלקים (מתוך 1080 חלקי השעה).

היראות הירח החדש – גם לאחר שהירח מתרחק מנקודת המולד לא ניתן לראותו מיד, כיון שכמות האור שעל פניו אינה מספיקה. ישנן מספר שיטות לגבי פרק הזמן הנדרש עד לראייה הראשונה (בין שמונה עשרה למעט יותר מעשרים וארבע שעות)¹³. מכיון שסמוך לזמן המולד הירח זורח ושוקע מעט לאחר השמש, הזמן האפשרי לראייה ראשונה של הירח הוא סמוך לשקיעת השמש ומעט לאחריה, מפני שקודם לכן השמש מאירה חזק מדי ולאחר מכן שוקע הירח עצמו. קו התאריך – קו דמיוני העובר על פני הגלובוס, מן הקוטב הצפוני ועד לדרומי, אשר יוצר גבול בין יום אחד למשנהו. ללא יצירת קו כזה אין אפשרות ליצור לוח שנה כלל עולמי¹⁴. מעט לאחר ששוקעת השמש ישל יום שישי לשוכנים ממזרח לו, שוקעת השמש ישל שבת' לשוכנים ממערבו.

הנחות יסוד של ריה"ל והרז"ה¹⁵

שיטתם של ריה"ל והרז"ה מתבססת על כמה הנחות יסוד:

1. ארץ ישראל בכלל וירושלים בפרט נמצאות ב"טבור הארץ"¹⁶, כלומר, ישנו מרחק שווה מהן ועד ל"קצה המערב" מצד אחד ול"קצה המזרח" מצד שני, שהם שני גבולות ה"יבשה". ישנה נקודה נוספת המכונה "לב הים", הנמצאת כנגד ירושלים (כיום – אמריקה). המרחק בין נקודה לנקודה מארבע הנקודות האלה הינו רבע מהיקף כדור הארץ, כלומר, יש ביניהן הפרשים של שש שעות.

⁸ נכתב בעזרת "מרחבי רקיע", המופיע בסוף מהדורת "מתיבתא" למסכת ראש השנה.

⁹ אנו מתייחסים למולד הממוצע והחודש המופעי הממוצע, שהרי מהירות הירח משתנה, "פעמים שבא בארוכה ופעמים שבא בקצרה" (ראש השנה דף כ"ה.), ואכמ"ל.

¹⁰ כאשר כדור הארץ נמצא בין הירח לשמש זהו אמצע החודש.

¹¹ לא בכל מולד נוצר ליקוי חמה, מכיון שהמישורים בהם הירח וכדור הארץ נעים אינם מקבילים.

¹² אין זה פרק הזמן הנדרש לירח להקיף את כדור הארץ (=החודש ההיקפי – עשרים ושבעה ימים ושליש בממוצע), מפני שגורם משפיע נוסף על מיקום הירח ביחס לכדור הארץ ולשמש הוא תנועת כדור הארץ סביב השמש.

¹³ גם פרק זמן זה הוא ממוצע, כמובן.

¹⁴ הכוזרי מאמר שני סי' כ': "כי לא יתכן שיהיו הימים השבועיים נקראים בשם אחד בעצמו לישוב כלו, אלא אם נקבע מקום שיהיה תחלה לקריאה, ומקום לקריאה מתקרב, שלא יהיה קצתו מזרח לקצתו, אבל קצתו מזרח גמור וקצתו מערב גמור. ואם לאו לא תשלם לימים קריאת שם ידוע, מפני שכל מקום מסבוב אמצע הארץ מזרח ומערב יחד... ואין מזרח ואין מערב [ולא] תחלה ולא סוף ולא שמות ידועים לימים".

¹⁵ מקובל להתייחס אליהם כאל שיטה אחת, כדברי הראב"ד בפתחתו להשגותיו על שיטת הרז"ה בסוגיה (ראש השנה דף כ'): "...הריח אשר הריח מן הכוזרי ומחבורי רבי אברהם ב"ר חייא הספרדי כי הם פירשו ההלכות הללו על זה הדרך עצמו והוא מתעטר בעדיים שאינם שלו". עיון בדברי הרז"ה יכול להקל בהבנת דברי הכוזרי הקצרים.

¹⁶ הכינויים המובאים כציטוט הינם מלשונו של הרז"ה בעל המאור (ראש השנה דף ה'. בדפי הרי"ף).

2. "קו התאריך" עובר ברובו מעט מערבית לקצה המזרח.
3. ניתן לראות את הירח רק כעבור עשרים וארבע שעות מהמולד¹⁷.
4. חשבון המולד הוא לפי "שעון ארץ ישראל" (כלומר, התאריך הרלוונטי לעניין המולד הוא התאריך בארץ ישראל)¹⁸.

שיטת הכוזרי ב"נולד קודם חצות"

כתב ריה"ל בספר הכוזרי¹⁹: "וע"כ אמרו נולד קודם חצות בידוע שנראה סמוך לשקיעת החמה, כאילו אמר נולד קודם חצות יום שבת בירושלים בידוע שנראה ביום שבת סמוך לשקיעת החמה, והוא ששם יום השבת התמיד שמנה עשרה שעות, אחרי שנפסקה קריאת מקום ההתחלה, עד ששבה השמש לעמת ראש ארץ ישראל אחר יום ולילה. והתחיל להראות הירח למי שהוא בתחלת ארץ ישראל בשבת בערב, והסכים עם מה שאמרו רבותינו שצריך שיהיה לילה ויום מן החדש²⁰". כדי לקבוע את יום המולד כראש חודש, הירח צריך להיראות במקום כלשהו בעולם באותו היום, כלומר שכל אותו היום היה לאחר המולד (שהרי צריכות לעבור עשרים וארבע שעות מהמולד עד לראייה). "צריך שיהא לילה ויום מן החדש"⁷.

מתי יכול להיווצר מצב כזה? מכיון שקו התאריך עובר ב"קצה המזרח", זוהי הנקודה המרוחקת ביותר (מבחינת הזמן) מירושלים, כאשר המרחק בין שתי הנקודות הוא שמונה עשרה שעות כדלעיל. לכן, כל עוד המולד היה קודם חצות היום בירושלים, הירח יוכל להיראות באותו היום בקצה המזרח. "נולד קודם חצות בידוע שנראה סמוך לשקיעת החמה, לא נולד קודם חצות בידוע שלא נראה סמוך לשקיעת החמה"⁷.

לפי זה יוצא, שישנן שתי נקודות רלוונטיות לקביעת ראש חודש: ירושלים לעניין המולד וקצה המזרח לעניין הראייה. וכן כתב בעל המאור²¹: "ודע כי סוד העיבור המסור בידינו יסודתו בהררי קדש והם שתי הנקודות מן הארבע הנזכרות, האחת ארץ ישראל והוא אדמת קדש אשר בה עיר הקדש והוא המקום אשר בחר השם לשום את שמו שם שנאמר עליו לשכנו תדרשו ובאת שמה, והשנית קצה המזרח שהוא תחלת היישוב וכנגד מה שאמר הנביא והנה כבוד אלהי ישראל בא מדרך הקדים וקולו כקול מים רבים והארץ האירה מכבודו, ופי' הענין הזה כי חשבון המולד שאנו אומרים שהוא ביום פלוני בכך וכך שעות מן היום או מן הלילה הוא כנגד ירושלים, ומה שאנו דנין על ראיית הלבנה מתוך חשבון המולד כפי מה שאמר אבוה דרבי שמלאי לפני ר' שמואל הוא על ראיית הלבנה בקצה המזרח"²².

¹⁷ וזה עיקר השמועה השלישית של רבי זירא, ואכמ"ל.

¹⁸ העניין עוד יתבאר בהמשך.

¹⁹ מאמר שני סי' כ'.

²⁰ כדברי היעב"ץ (ראש השנה דף כ'): "ני"ל שקריאת המלה בשני קמצי"ן. ור"ל מן הירח החדש שהוא החודש הבא". ונראה שדבריו הם בשיטת הכוזרי והרז"ה, שכן לדברי רש"י שם (ד"ה "צריך שיהא לילה") אין ההגייה מתאימה, עיי"ש.

²¹ ראש השנה דף ה'. בדפי הרי"ף.

²² עוד הוא מוסיף (שם דף ה': בדפי הרי"ף), שכל זה שייך רק מתקופת הלל, "שהנהיג לקדש על פי חשבון ועל פי הראייה, מדוחק הגלות, שלא היו העדים מצויין ללכת להעיד לפני ב"ד ולא השלוחים לכל המקומות יכולין לצאת להודיע קידוש ב"ד, משום שבוש דרכים, אבל בדורות הראשונים, שהיו מקדשין על פי הראייה, לא היינו נוהגים בסוד הזה שאנו נוהגים בו". בעניין זה ישנן שיטות שונות, ואכמ"ל (עיי' תורה שלמה, הרב מנחם מ. כשר, חלק י"ג).

לכאורה, הדברים נראים זרים, כלשון הראב"ד²³: "וכבר שמענו כי הנשיא רבי יצחק ב"ר ברוך ז"ל שהיה בקי בזו החכמה והיה בקי בהלכה שבר את הדברים האלה וישר כחו ששבר. כי אין לנו לילך אחר יושבי הציץ שהם יושבין בקצה המזרח ונניח יושבי ארץ ישראל שהן עיקר המועדות". אולם, ברור שריה"ל – והרז"ה אחריו – הרגישו בזה, ולמעלה מזאת כותב הרז"ה²⁴: "ולכך נקרא סוד, שלא היו רוצין לגלותו ולפרש דבריו וטעמו, למה נמסר החשבון כנגד מקום אחד והראיה כנגד מקום אחר". אם כן, ננסה להבין את עומקם של הדברים לענ"ד.

אלילות ופילוסופיה²⁵

ספר הכוזרי ברובו, בעיקר ממאמר שלישי ואילך²⁶, לאחר שביאר את יסודות היהדות במאמרים ראשון ושני, מברר את עיקרי היהדות מתוך התמודדות (לא ישירה) עם האלילות והפילוסופיה²⁷. האלילות שמה את מגמתה אל החוש, אל כוח החיים של האדם בעולם הזה. "כידוע כח האמונה הוא דבר טבעי לנפש, וע"כ אם אינו מוצא את ההדרכה הישרה והנכונה, הוא מוכרח לתור לו שבילים זרים ולהתהלך בארחות עקלקלות"²⁸. עובדי האלילים מסתכלים על העולם כפי שהוא נתפס בעינינו הגשמיות, כאוסף של פרטים, כאשר לכל פרט ישנו כוח שמנהיג אותו – אל²⁹. זהו עקרון ה'ריבוי', ה'שְׁנִיּוּת', כלומר, על פי רוב התופעות בעולם כך גם ריבוי האלילים הממונים עליהן. האלילות הינה היפך השכל, מפני שכל צד של הגשמת הבורא אינו מתקבל בעיון שכלי. הפילוסופיה נוגעת אף היא בסוגיות אלה, במיוחד באחד מתחומיה המרכזיים – תורת ההכרה (אפיסטמולוגיה), הקשור לזרם הרציונאליסטי³⁰. זרם זה מדגיש את תפקיד השכל והחשיבה הפילוסופית בהכרת העולם, ומפחית עד כדי ביטול את חלקם של החושים ושל המדע המבוסס עליהם³¹. הפילוסופיה הינה הפך האלילות, שכן היא שמה פניה אל השכל האנושי³². אין היא מנסה

²³ בהשגותיו על שיטת הרז"ה בסוגיה (ראש השנה דף כ' :).

²⁴ שם דף ה' : בדפי הרי"ף.

²⁵ פיסקה זו ושלאחריה, נכתבו ע"פ שיעוריו של הרב גולן סעדון שליט"א בספר הכוזרי (הדברים באחריותי בלבד).

²⁶ הבאת השיטות החולקות בתחילת המאמר הראשון, אינה אלא הקדמה ופתיחה ולא השוואה.

²⁷ עיי הכוזרי מאמר רביעי סיי י"כ"ג.

²⁸ מאמרי הראיה, שיעורים בספר הכוזרי, אות ז' (עמ' 492).

²⁹ רמב"ם ה' עבודה זרה פרק א' הלכה א': "בימי אנוש טעו בני האדם טעות גדולה, ונבערה עצת חכמי אותו הדור, ואנוש עצמו מן הטועים. וזו היתה טעותם. אמרו הואיל והאל ברא כוכבים אלו וגלגלים להנהיג את העולם ונתנם במרום וחלק להם כבוד, והם שמשים המשמשים לפניו, ראויים הם לשבחם ולפארם ולחלוק להם כבוד. וזה הוא רצון האל ברוך הוא לגדל ולכבד מי שגדלו וכבדו, כמו שהמלך רוצה לכבד עבדיו והעומדים לפניו וזה הוא כבודו של מלך". ועיין מורה נבוכים חלק א' פרק ל"ו, ועקידת יצחק תחילת שער ל"ז.

³⁰ ההנחה של זרם זה היא שהידע הנרכש בדרך רציונליסטית (=שכלתנית) תמיד עולה על כל ידע הנרכש בדרך הניסיון. זרם זה התפתח בעיקר מתקופת דקארט (המאה ה-16 לסה"נ), אולם יסודותיו בעת העתיקה, בפרמנידס (ששיטתו משמשת יסוד לשיטת אפלטון) וזנון מאליאה תלמידו (המאה ה-5 לפסה"נ). אין ברצוני להכריע לאיזה זרם השתייך הפילוסוף אותו מזכיר ריה"ל, אלא להראות עד לאן הרחיקה לכת השקפת העולם הפילוסופית.

³¹ תודה לאמי מורתי על הארת עיני והרחבה בנושא.

³² הפילוסופיה החלה להופיע בעולם עם חורבן הבית הראשון. תנועה נוספת שהופיעה באותו זמן היא הבודהיזם – שעיקרה ניתוק השכל והרגש, האמונה והדמיון. עיי אורות, למהלך האידיאות בישראל, פרק ה' (עמ' קי"ג), ואורות הקודש חלק ב', עמ' תפ"ח-תפ"ט. תנועה זו התפתחה במזרח, ושמעתי מהרב דניאל מילר שליט"א, שהדבר נובע מכך,

לענות על הכמיהה של האדם אל הבורא, לפי "שאינה יכולה בשום אופן להרטיב בטל של ברכה את הנפשות הצמאות, כי אם להסיחן, לשעה קלה, מצמאונן הבווער, לדברים צדדיים"³³. ערכה של החשיבה הפילוסופית הוא ביכולתה לזכך את העולם מעכירות הראייה האלילית. הנצרות והאיסלאם³⁴ הינם שני 'שכלולים' הדומים, בצדדים מסוימים, לאלילות ולפילוסופיה: "הנצרות ושאר הדתות הנם נגד השכל... דת האיסלאם דומה היא יותר לפילוסופיה"³⁵. "הוחלפה האלילות במינות. לא התוכן הפנימי הוטב, כ"א העמדה. התואר החצוני גוהץ כמעט, אבל המטרה אחת היא... הקריאה אל כל העמים, השקועים בכל רפש הטומאה, בכל מעמקי הרשע והבערות, בתהומות החשך היותר מחרידות: "הנכם פלכם קדושים..."³⁶. הנצרות, שהדגישה כביכול את מידת החסד, את שוויון הגזעים – הינה הרשע הגדול ביותר שבא לעולם, מפני שהיא יודעת שאין זה אפשרי לקדש את העולם בצורה כזאת, וכל מגמתה היא להכשיר לאדם את כל נטיותיו הרעות. "הסברא מרחקת רוב הדברים האלה"³⁷. האיסלאם לעומתה, מנסה להתקרב יותר אל השכל. הוא מייחד את האל, הוא אינו מגשים אותו, ומתוך כך הוא גם לא מנסה להתחבר אליו. "ואותה המינות בעצמה גרמה לעורר אח"כ כח אחר, שעומד בצדה, והוא פחות נפשי ממנה, ויותר רחוק משאיפת האמונה במעמקיה, פחות טבעי ותאנני, אבל עם זה פחות אלילי, שממנו יצאה האישלמיות והסתעפון[יו]תיה"³⁸. בפשטות, הוא לא בגדר עבודה זרה³⁹.

התגלות וחכמה

במאמר ראשון אומר הכוזרי⁴⁰: "חלילה לאל מן השקר ושיבא בתורה מה שהשכל מרחיק אותו וישימהו שקר. ותחלת עשרת הדברים הוא הצווי שנאמין באלהים, והשני האזהרה מעבוד אלהים אחרים ומעשות פסל ותמונה ותבנית, וכללו של דבר מהגשים". ההתגלות והחכמה, שתי הדיברות הראשונות, הינן עמודי היסוד של ספר הכוזרי. אמנם ה' הופיע עלינו באופן שאינו מותיר מקום לספק⁴¹, במציאותנו, בהנהגתנו ובהשגחתנו עלינו, אך בסמוך לכך הוא מזהיר אותנו מהטעות המתבקשת מן המעמד – ההגשמה. עם ישראל מכיר בחסד הגדול שבכל פרט ופרט מהמציאות, אבל הוא מבין שדרושה עוד עבודה רבה של זיכוך גדול מצדנו על מנת להוציא את הדבר לפועל.

שזהו האזור היחיד בעולם שלא חלה בו "השבת הראשונה" (עי' היטב הכוזרי מאמר שני סי' כ'), ואכמ"ל. שתי תנועות אלו יכלו לצמוח רק לאחר חורבן הבית, ביטול הנבואה ומיעוט הופעת ה' הגלויה בעולם בכלל.

³³ מאמרי הראיה שם, אות ה' (עמ' 491). ועי' מתוך התורה הגואלת חלק ג' עמ' ל"א.

³⁴ עי' אורות ישראל פרק ה' סעי' ד'.

³⁵ מאמרי הראיה שם, אות י' (עמ' 495).

³⁶ ישראל ותחיתו, פרק ט"ו, עי"ש באורך. ועי' אורות האמונה עמ' 99, מהמילים "המינות כשהיא נזקקת...".

³⁷ הכוזרי מאמר ראשון סי' ה'.

³⁸ אורות האמונה עמ' 111.

³⁹ שו"ת הרמב"ם, מהדורת בלאו, סי' תמ"ח (מובא גם באגרות הרמב"ם מהדורת הרב י. שילת, חלק א' עמ' רל"ח, בשינויי לשון קלים): "אלו הישמעאלים אינם עובדי ע"ז כלל, וכבר נכרתה מפיהם ומלבם והם מיחדים לאל יתע' יחוד כראוי יחוד שאין בו דופי". ועי' שו"ת הרדב"ז חלק ד' סי' אלף קס"ג.

⁴⁰ סי' פ"ט.

⁴¹ ספר העיקרים, מאמר ראשון פרק י"ט: "האמונה בדבר הוא הצטיר הדבר בנפש ציור חזק עד שלא תשער הנפש בסתירתו בשום פנים, אף אם לא יודע דרך האמות בו... או כמו שלא תשער הנפש בסתירת מה שהושג מן החוש ומה שאמת אותו הנסיון, אף על פי שלא תדע סבת האמות בו".

זוהי האחדות האמיתית, הבלתי נתפסת בשכל אנושי, אך יחד עם זאת ברורה כל כך לאיש הישראלי.⁴²

"ישראל מונין ללבנה ועובדי כוכבים לחמה"⁴³

אמרו במדרש⁴⁴: "החדש הזה לכם ראש חדשים" – סימן הוא לכם שאתם מונין ללבנה, ואומות העולם לחמה, הקטן מונה לקטן, והגדול לגדול, וכשם שהחדש מתחדש, כך ישראל עתידין להתחדש, שנא' 'קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה' עליך זרח', וכשם שהלבנה מושלת ביום ובלילה, כך ישראל נוחלין העוה"ז והעוה"ב, וכשם שאין כח ללבנה ביום מפני החמה, כך אין לישראל כח בעולם הזה מפני אומות העולם".

עם ישראל נמשל ללבנה, ואילו אומות העולם לחמה. החמה היא הביטוי של התגלות ה' בעולם, ההופעה האדירה שאין כל בריה יכולה לעמוד בפניה. הלבנה, לעומת זאת, מבטאת את קבלת הדברים של האדם ועבודתו בעולם⁴⁵. השקפת עולמם של עובדי האלילים מתרכזת בהשפעת הטוב של האלהים; אין מקום אמיתי לעבודת האדם, וכל שכן לתיקון כלשהו במציאות. דווקא החמה, המאירה בעצמה, היא הביטוי לפסיביות של כדור הארץ ושל האדם ולחוסר השפעתו על המציאות, כדברי רבי צדוק הכהן מלובלין⁴⁶: "לקות החמה כשיעמוד ירח בינה לארץ. ולקות לבנה כשיעמוד ארץ בינה לחמה. לכן כשלבנה לוקה סימן רע לישראל, כי הרע המגיע לארץ ממנה עצמה וכן ישראל פרי מעלליהם יאכלו. אבל חמה לוקה סימן רע לאו"ה (=לאומות העולם), שגמול מעשיהם לעוה"ב ורע המגיע בעוה"ז כפי המערכת ואין הם הגורמים אלא ד"א (=דבר אחר)⁴⁷. או יאמר, כי ליקוי לבנה גם בלבנה עצמה נעדר האור, וזהו סימן רע לישראל כמ"ש עמו אנכי בצרה וכשנחרב ביהמ"ק נתמעטה פמליא של מעלה. אבל ליקוי החמה, העדר האור לרואים ולא בחמה, וזה סימן רע לאו"ה, שהשפע במקומו בשלימות וחסר להם".

חז"ל דורשים את הפסוק "מי זאת הנשקפה כמו שחר, יפה כלבנה ברה כחמה אַיִמה כנדגלות"⁴⁸ – "אי מה החמה קופחת, יכול אף ישראל כן, תלמוד לומר 'יפה כלבנה', הדא הוא דכתיב 'מה יקר חסדך אלהים'. אי מה לבנה זו פעמים חסרה פעמים יתרה, יכול אף ישראל כן, תלמוד לומר 'ברה כחמה'⁴⁹. עם ישראל מדגיש את עבודת האדם. אין הוא מנסה לשאוב עד תום את לשד החיים של העולם ולהשאירו כפי שהוא. מטרתו היא להעמיד "ממלכת כהנים וגוי קדוש"⁵⁰ בעולם הזה. לוח

⁴² אורות ישראל פרק ח', סעי' א': "אכן זאת היא מורשה מיוחדת לישראל, שהאמונה הקיימה היא אצלם טבעית, מצד המורשה הגלויה של גילוי שכינה... ולהפך, הכפירה היא אצלם בלתי-טבעית, ואפשרית רק ע"י העזה של שחרון, שמתוך עקשות או תאוות", עיי"ש.

⁴³ סוכה דף כ"ט. [להרחבה בפיסקה דלקמן עיי' אורות, למהלך האידיאות בישראל, פרק ג].

⁴⁴ מדרש שכל טוב, שמות י"ב, ד"ה "החדש הזה לכם".

⁴⁵ לכן הנוצרים (פירוד מידת החסד, הקרובים לאלילות) סופרים לחמה, ואילו המוסלמים (פירוד מידת הדין, הקרובים לפילוסופיה) סופרים ללבנה.

⁴⁶ קומץ המנחה, חלק א' אות י"ח.

⁴⁷ דרשות הר"ן הדרוש השני: "ואמנם, מוט יעקב לא ימשך מהתנשאות עשו, אבל התנשאות עשו יחוייב למוט יעקב, ולא בעצם על דרך מה שימשך מוט עשו להתנשאות יעקב חלילה, אבל במקרה".

⁴⁸ שיר השירים ו', י.

⁴⁹ שיר השירים רבה, פרשה ו' אות ט"ז.

⁵⁰ שמות י"ט, ו'.

השנה העברי מיוסד על המחזוריות של חודשי הלבנה. ברם, עם ישראל נצטווה ליצור התאמה בין חודשי הלבנה לבין עונות השנה, שסיבתן היא שנת השמש⁵¹; בין יופי הלבנה, המאפשרת לנו לקבל את הדברים, לבין ברירות החמה של ההתגלות⁵². "שמור את חֹדֶשׁ האביב"⁵³.

טעמי העקידת יצחק בעיבור החודש

רבי יצחק עראמה⁵⁴ מבאר בטעם מצות קידוש החודש, שהיא באה להטביע בנו שלוש ידיעות יסודיות⁵⁵, המתאימות לכלל דברינו עד כה⁵⁶:

א. **הרחקת האלילות**: "...כי היושבים לפני ה', המצויים אצל המצוה הזאת הנפלאה, הם אשר יתרחקו ראשונה משבושי הדעות האלו שלשתן, כי הם יראו אמתתן, והם אשר יזהירו את העם ויביאום להוסיף כח דעת ויראת ה', להכין לפניו כל עבודתם, כי הוא ית' הפועל כל והמושל בכל".

ב. **ביטול אפיקורסות המקרה**: "...שהיא מצוה ראשונה, מצד שכבר תהיה לנו זאת המצוה לעדה על שלא נפלו הנמצאות במקרה כי אם בכוונה עצומה, כי זה היה עיקר מה שכיוון בזכרון מעשה בראשית בתחלתה".

ג. **הכרת מעלתם ותפקידם של ישראל**: "...אשר יש בזה סעד וסמך גדול לאמץ הבטחון וטוב התוחלת אל ההצלחה המיועדת מכל הנביאים לאחרית הימים".

ארץ ישראל והצין

בעיבור החודש, כבעיבור השנה, יש ביטוי לאחדות בין ההתגלות לחכמה, בין חישוב עת המולד לראיית החוש של הירח החדש. כפי שהובא לעיל, בדברי ספר הכוזרי ישנן שתי נקודות משמעותיות לעניין עיבור החודש. ארץ ישראל היא מקום הופעת החכמה, והדבר מתבטא בכך ששעת המולד נמדדת על פי ירושלים. קצה המזרח, הצין, מבטא את התגלות הבורא⁵⁷, לכן ראיית הלבנה נמדדת על פיו. אין הכוונה חלילה ששם הוא מקום ההתגלות; מקום ההתגלות גם הוא בגבולות ארץ ישראל, בהר סיני⁵⁸, "הוא צין הוא סין"⁵⁹, אלא שרצה הכוזרי ליצור רווח בין הַדְבָרִים. אמת היא, שיושבי ארץ ישראל הם עיקר המועדות, בין לחכמה ובין להתגלות, כדברי הראב"ד²³, אבל בפועל לא ניתן לראות את הלבנה בארץ ישראל ביום המולד. אין בנו כוח לקלוט

⁵¹ עיי' אבן עזרא, הפירוש הארוך, שמות י"ב, ב' באורך.

⁵² עיי' מאורות הראי"ה, פורים, עמ' ר"ח-ר"ט.

⁵³ דברים ט"ז, א'.

⁵⁴ עקידת יצחק שער ל"ז.

⁵⁵ אולי בבחינת "ומקבלין דין מן דין ואמרין: קדיש בשמי מרומא עלאה בית שכנתיה, קדיש על ארעא עובד גבורתיה, קדיש לעלם ולעלמי עלמיה ה' צבאות מליא כל ארעא זיו יקריה" (תרגום יונתן לישעיהו ו', ג').

⁵⁶ כמו כן הוא מוסיף, שאת אותם יסודות קבעו חכמים בנוסח ברכת הלבנה, עיי"ש בסוף השער. אותם יסודות ניתן לראות בספר דברים ד', ה'-כ"ד [שם מצוי גם הפסוק ממנו לומד רבי יוחנן (שבת דף ע"ה). ש"מצוה על האדם לחשב תקופות ומזלות"]. ועיי' בביאור הספורנו לפסוק ט'.

⁵⁷ כדברי הפתגם העתיק Ex Oriente Lux – "האור יוצא מן המזרח". עיי' בדברי הרז"ה דלעיל.

⁵⁸ הכוזרי מאמר שני ס"י י"ד: "כי סיני ופארן מגבול ארץ כנען מפני שהם מן ים סוף".

⁵⁹ פסיקתא זוטרותא, פרשת שלח לך. ובחזקוני שמות י"ט, כ': "וסין שבמקרא הוא סיני, לאחר שנתנו עליו עשרת הדברות נקרא שמו סיני".

את התגלות הבורא בצורה כה ישירה⁶⁰, "כי לא יראני האדם וחי"⁶¹. אמנם ה' הוא אחד, אבל אצלנו ישנו תהליך עד שאנחנו מגיעים ל'אחד' הזה, יש התגלות, יש חכמה ויש את השאיפה ליצור את החיבור ביניהן, את האחדות, המתבטאת בעם ישראל⁶². זהו הסוד.

גאווה – שפלות רוח – ענווה

בפרק הרביעי משמונה פרקים כותב הרמב"ם: "הענווה ממוצעת בין הגאווה ובין שפלות הרוח". כשהרמב"ם מדבר על "דרך האמצע", דרך הישר – אין הוא מתכוון לדרך של פשרנות ובינוניות. האמצע הוא לא ממוצע בין שתי נקודות קיצון, אלא להיפך, הקיצוניות היא בידוד של פרטים מתוך האמצע האחדותי. **אמנם הגאווה ושפלות הרוח הן שני הפכים, אבל השלכותיהן זהות – חורבן העולם.** הגאווה האלילית של עמי כנען, מתוך שמקורה דווקא בהופעת ה' בעולם⁶³, הביאה לקלקול המוסרי המתבטא בהשחתת המצוה הקדושה ביותר, שהיא קיומו של עולם: "וכמעשה ארץ כנען אשר אני מביא אתכם שמה לא תעשו ובחַקְתִּיהֶם לא תלכו"⁶⁴. אך מאידך, הַאֲפָסֶת האדם הפילוסופית מובילה גם היא לחוסר מעש ולבריחה מאחריות על המציאות. לעומת שני אלה, באה הענווה הישראלית ומציבה את **הדרישה כלפי האדם** – "לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין לִיבטל ממנה"⁶⁵. הענווה היא הנותנת קיום הן לחכמה והן להתגלות⁶⁶. **הענוו, על אף הכרתו במוגבלותו, אינו מסיר מעליו אחריות**; הוא מברר מה מוטל עליו וחותר להשלמת תפקידו. מובא במדרש⁶⁷: "זיעש אלהים את שני המאורות הגדולים'. כיון שהלשינה הלבנה על החמה מיעטה הקב"ה, ומה אמרה רבונו של עולם אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד, אמר לה הואיל [שכן], לכי ומעטי את עצמך... אמרה לפניו רבונו של עולם על שדברתי לפניך דבר הגון אני לוקה, אמר לה הקב"ה לפיכך אני עתיד להחזיר אורך לימות המשיח, שנאמר 'והיה אור הלבנה כאור החמה', אמרה לפניו רבונו של עולם חטאתי מחול לי, אמר לה מחלתי לך, אמרה לו במה אדע כי מחלתי לי, אמר לה 'ולמשול ביום ובלילה', אמרה לפניו רבונו של עולם ומה שבח לאורי

⁶⁰ גם נקודה זו מופיעה בלבנה: "...כי לולא זאת הלא האירה חשכת הלילי כמו השמש עתה ביום, והית' מתבטלת עייז' כוונת הבורא ית', הרוצה שיהי' זמן מה לילה על פני האדמ', אשר בו לא יאיר האור בחוזק כמו ביום, כי אם לפעמים רק מעט עייז' הכוכבים והירח, למען ינוחו וישבתו יותר כל בעי"ח ממלאכת יום, והתכלית הזאת לא תושג בהיות תמיד אור גדול, מאיר על הארץ..." (הערות על עקידת יצחק, הרב חיים יוסף פאלאק, שער ל"ז הערה ב').

⁶¹ שמות ל"ג, כ'.

⁶² הכוזרי מאמר שני סי' ס"ד: "וגדולת מעלת תוכן העבור ידועה, ומה שנקבע לאומה זאת הדלת החומר החזקת הצורה. ואיך איננה כן, והיא איננה מורגשת בין האומות ממיעוטה ודלותה וגלותה, ומחברת אותה שארית התורה האלהית חבור שהם בו אחד". ומבאר האוצר נחמד שם: "ומחברת אותם שארית התורה – הוא דרכי העבור המסור בידינו עושה לכל בני ישראל כאיש אחד, ומקצה ארץ עד קצהו כל מקום שבני ישראל שם כולם מכוונים מועדיהם וחדשיהם כאחד, וזה פלא מהשגחה אלהית".

⁶³ שבת דף פ"ט. (וכעין זה בשמות רבה פרשה ב', אות ד'): "מאי הר סיני – הר שירדה שנאה לעכו"ם עליו". גאווה זו גורמת להפיכת גילויי האהבה שבהופעה זו לשנאה כלפי עם ישראל. עיי' דעת תבונות, אות ל"ו בדעת הרביעית, ושלי"ה פרשת עקב, תורה אור, ד"ה "ועל ענין שבולת זה..." (אות ו').

⁶⁴ ויקרא י"ח, ג'.

⁶⁵ אבות ב', ט"ז.

⁶⁶ פסחים דף ס"ו: "אמר רב יהודה אמר רב: כל המתיהר, אם חכם הוא – חכמתו מסתלקת ממנו, אם נביא הוא – נבואתו מסתלקת ממנו".

⁶⁷ מדרש אגדה (בובר) בראשית א', ט"ז.

ביום שהוא נראה, ואתה קראת אותי קטן, שנאמר 'את המאור הקטן', **אמר לה הצדיקים נקראו על שמך**, 'יעקב [בנה] הקטן', 'ודוד הוא הקטן'. לכאורה, ישנה עזות בדברי הלבנה כלפי הקב"ה, וכעונש על דברים אלו הלבנה מתמעטת, אך מהמשך המדרש נראה שאין הדברים כן. דברי הלבנה היו דברים הגונים, ומיעוט הלבנה הוא התוצאה של נכונות הדברים. הצדיקים נקראים "קטנים", אין מדובר כאן בחטא ועונשו, אלא בדבר אחד. הלבנה מבינה את מקומה בעולם ואת הצורה בה הדברים צריכים להופיע, דורשת ולא חוששת מההשלכות של דרישותיה. הלבנה נוהגת בענווה כשהיא אומרת את דבריה, בדיוק כפי שהיא נוהגת בענווה כאשר היא ממעטת את עצמה⁶⁸. זוהי המשמעות של עיבור החודש – **ענווה**; ההכרה שלנו במרחקנו מהבורא, ויחד עם זאת עבודתנו על מנת להתקרב בעצמנו ולקדם את העולם ככל האפשר אל יוצרו⁶⁹.

יראת החטא

היראה והאהבה הינן "שני עמודי העבודה האמתית, שזולתם לא תכון כלל"⁷⁰. היראה, הכרת המרחק בינינו ובין הבורא, נובעת מהכרת רוממותו של הבורא ושפלותו של האדם, כלומר, מהכרתו השכלית של האדם. האהבה, לעומתה, "שיהיה האדם חושק ומתאוה ממש אל קרבתו יתברך, ורודף אחר קדושתו"⁷¹, נגרמת בעקבות התגלות הבורא; האדם לא היה מעז לנסות, מדעתו, להתקרב אל הבורא⁷¹. אולם, לשני עמודים אלו ישנו חלק רע – יראת העונש באחד והאהבה התלויה בדבר בשני. למעשה, חלקים אלו אינם ראויים כלל להיקרא בשמות 'אהבה' ו'יראה', אלא על צד ההעברה, מפני שהגורמים להם זהים; ההכרה השכלית כשלעצמה יכולה להביא את האדם לפחד מהעונש שעלול לבוא עליו מאת הבורא החזק, והתגלות הבורא לבדה יכולה להוביל את האדם, מתוך גאוותו, לנהנתנות ושחיתות. יראת החטא, הנובעת מתוך אחריות על המציאות ולכן כוללת את כל רגעי של האדם, נבדלת הבדל מהותי משאר היראות. בה לא שייכת יראת העונש כלל, מפני שהפחד מפני העונש לא ידאיג את האדם כאשר הוא אינו עומד בפני מצוה או עבירה⁷². יראה זו הינה מבוא בלתי נפרד אל אהבת

⁶⁸ מוסר אביך, מדות הראיה, ענוה אות ח': "לפעמים אין צריכים להתירא מגדלות, שהיא מרוממת את האדם לפעול גדולות, והענוה כולה מבוססת על גדלות קדושה כזאת".

⁶⁹ מאור ושמש (לרבי קלונימוס קלמן עפשטיין), פרשת בא: "וזהו שאמרו נתקשה משה על מולד הלבנה, פירוש כשראה משה שהלבנה קטנה כל כך במולדה, עד שאי אפשר לראותה, נתקשה ואמר בלבו שעדיין אינו במדרגה זו בתכלית העניויות כמו הלבנה במולדה שהיא מתכסה מעין כל מחמת קטנותה, וכמו כן צריך האדם גם כן להיות אפס וְאֵין... ואמר למשה כזה ראה וקדש כלומר **באם תהיה בתכלית העניויות כמו מולד הלבנה**, אז ראה וקדש רצה לומר שתוכל לעבוד השם יתברך בלב שלם, **ואז יהיה לעתיד לבא אור הלבנה כאור החמה**". "תכלית העניויות" של הלבנה כוללת את שני הדברים – גם את דבריה וגם את המיעוט – והיא זאת אשר גורמת לכך שלעתיד לבוא יוכל אור הלבנה להיות כאור החמה.

⁷⁰ מסילת ישרים פרק י"ט.

⁷¹ מובן מכאן מדוע בנצרות מודגשת האהבה ובאסלאם מודגשת היראה.

⁷² מסילת ישרים פרק כ"ד: "והנך רואה היחס הגדול שבין יראה זו ויראת הרוממות שזכרנו, כי התכלית בשניהם שלא לעשות דבר נגד רום כבודו יתברך. אמנם ההבדל שביניהם שבעבורו תחשב כמין אחר ובשם אחר תקרא, הוא, כי יראת הרוממות הוא בשעת המעשה, או בשעת העבודה, או בפרק העבירה... אך יראת החטא היא בכל עת ובכל שעה, שהנה בכל רגע הוא ירא פן יכשל ויעשה דבר או חצי דבר שיהיה נגד כבוד שמו יתברך. ועל כן נקראת יראת חטא, כי עיקרה יראה מן החטא שלא יכנס ויתערב במעשיו מחמת פשיעה והתרשלות או מחמת העלם, יהיה באיזה דרך שיהיה".

הי⁷³. במסילת ישרים אין פרק המיוחד לאהבת ה', כפי שבחובות הלבבות אין שער המיוחד ליראת החטא. יראת החטא ואהבת ה' האמיתית אינן שני עמודים, אלא הן שני צדדים של מטבע אחד.

"ענוה מביאה לידי יראת חטא"⁷⁴

נאמר בתלמוד הירושלמי⁷⁵: "ענוה לידי יראת חטא, דכתיב: 'עקב ענוה יראת ה'". א"ר יצחק בר אלעזר: מה שעשת חכמה עטרה לראשה עשת ענוה עקב לסולייסה, דכתיב: 'ראשית חכמה יראת ה'', וכתוב: 'עקב ענוה יראת ה'". הענוה גוררת בעקבה את יראת החטא⁷⁶. כשהאדם נמלא בענוה, מתוך ההכרה ברוממות הבורא והשאיפה להתקרב אליו, ממילא הוא לוקח **אחריות על המציאות** וירא שמא יצא חס ושלום איזשהו חיסרון תחת ידו. **זוהי תכלית שאיפת עבודת האדם**⁷⁷, שלאחריה ישנה רק הקדושה⁷⁸ אשר "תחלתו עבודה וסופו גמול, תחלתו השתדלות וסופו מתנה"⁷⁹.

"וזהו ראשון הוא לכם לחדשי השנה, פירוש, שלכל התחדשות שצריך הצדיק לחדש בעבודת ה' – התחדשות של ענוה יהיה עיקר וראשון, ה' יזכינו להיות מהעובדים אותו באמת, אמן"⁸⁰.

⁷³ חובות הלבבות, שער אהבת השם פרק ו': "...והשני – יראה לכבודו ורוממותו ועוצם גבורתו, ואיננה סרה מן האדם ולא נפרדת ממנו כל ימי חייו, וזאת העליונה שבמדרגות יראי אלהים, אשר נזכרו בספרים ביראה, **והוא המבוא אל האהבה הזכה** והכוסף המצער". ככלל, רבינו בחיי מזכיר רבות את יראת החטא בשער אהבת השם, ע"ש.

⁷⁴ ברייתא המובאת בגמרא עבודה זרה דף כ':

⁷⁵ שבת פרק א' הלכה ג'.

⁷⁶ נתיבות עולם, נתיב הענוה פרק א': "וזהו עקב ענוה יראת ה', ר"ל כי נמשך אחר הענוה היראה, כמו שנמשך העקב אחר הגוף כך נמשך היראה אחר הענוה".

⁷⁷ כדברי הר"ן בדרוש השביעי: "וזהו התכלית המבוקש בבריאת העולם".

⁷⁸ ע"פ גרסת המסילת ישרים (בהקדמה) לברייתא בעבודה זרה דף כ':

⁷⁹ מסילת ישרים פרק כ"ו.

⁸⁰ מאור ושמש, פרשת בא.